

Randbedenkingen bij het uitgavebeleid van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis aan de vooravond van de 21ste eeuw*

W. Prevenier °

Het weze me toegelaten, als secretaris van de K.C.G., mijn grote vreugde uit te spreken over deze samenwerking van het Brugse stadsarchief en de K.C.G., en dit naar aanleiding van een heuglijk evenement. Ik bedoel de recente publicatie in de reeksen van de Commissie van een nieuw monumentaal boekdeel, van niet minder dan 936 blz., met de rekeningen van de stad Brugge van 1302 tot 1306. De grote afwezigheid van vandaag is ere-algemeen rijksarchivaris, dr. Carlos Wyffels, die verantwoordelijk is voor deze editie. Ik herinner er aan, dat hij met grote moed, ondanks zijn wankele gezondheid, in de afgelopen jaren stevast heeft gewerkt aan het persklaar maken van dit boekdeel, nadat hij in de vorige jaren ook de delen voor de jaren 1280 tot 1302 had uitgegeven, en hij thans doende is met de voorbereiding van de delen voor de jaren 1306 tot 1319, en intussen nog de moed en de energie vond om in de K.C.G. een lijvig boekdeel met de analyses van de Ieperse schepenbrieven uit de 13de eeuw te bezorgen. De afwerking van de Brugse rekeningen zou echter stellig niet zo vlug voltooid zijn, zonder de discrete hulp van de Brugse hoofdarchivaris, dr. André Vandewalle, die ik hiervoor even discreet de palm van mijn dankbaarheid toeken.

Waarom geeft de KCG nog steeds Brugse stadsrekeningen uit anno 1996, op de valreep van de 20e eeuw? Zal ze dat in de 21e eeuw nog wel doen? De kans is reëel dat het niet meer gebeurt. Bijna veertig jaar geleden heb ik in de Appeltjes van het Meetjesland (1959) een "jeugdzonderig" artikel gepleegd om te wijzen op het grote belang van stadsrekeningen voor historici, en dus van het uitgeven ervan in gedrukte vorm. Ik ben daar nog steeds van overtuigd. Maar in een ander artikel uit die goede oude tijd (in 1962) had ik ook al berekend dat enkel het publiceren van alle middeleeuwse stadsrekeningen uit het graafschap Vlaanderen vóór 1500 reeds 235.000 bladzijden zou vergen, of zowat 250 boekdelen van de K.C.G., zoals het

* Persconferentie georganiseerd in samenwerking van het Stadsarchief van Brugge en de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis te Brugge op 29 februari 1996: presentatie van de recente uitgave van de Brugse Stadsrekeningen door dr. Carlos Wyffels.

° Gewoon hoogleraar Universiteit Gent, Vakgroep Middeleeuwse Geschiedenis, p/a Blandijnberg 2, 9000 Gent.

exemplaar dat we hier voorstellen. En in een nog later artikel, uit 1985, geschreven in het postmoderne computertijdperk, en dan nog wel op een feestzitting voor het 75-jarig bestaan van de Nederlandse zustervereniging van de KCG, de befaamde Rijkscommissie voor Vaderlandse Geschiedenis (thans het Instituut voor Nederlandse Geschiedenis) stelde ik oog in oog met een ietwat verbouwereerd publiek de onheuse vraag of we nog wel moeten doorgaan met het gedrukt uitgeven van bronnen, en of niet andere vormen van ontsluiting te verkiezen zijn of noodzakelijk zijn geworden. Tenslotte word ik, sinds ik in het begin van de jaren 80 secretaris werd van de KCG, voortdurend geconfronteerd met aan deze Commissie welwillend aangeboden handschriften of voorstellen tot tekstuitgave, het ene al belangrijker en sympathieker dan het andere, waarbij de leden van de Commissie moeten beslissen of het wel de moeite is er een papieren bekroning aan te geven.

U merkt het : vele vragen stormen tegelijk op ons af. Wat moet je doen met de seriële bronnen, met de duizenden registers van een rechtscollege, zoals de Raad van Vlaanderen, of de Grote Raad van Mechelen, met de in die registers vermelde tienduizenden namen van misdadigers en slachtoffers ? Namen die kostbaar zijn voor sociale geschiedenis. Sociaal-historici kunnen uit die namen de professionele en de geografische spreiding van criminele groepen halen, zij kunnen er uit leren over de koppeling van types van misdaden aan het gender-onderscheid man of vrouw, aan correlaties met oud of jong, met arm of rijk. Moeten we de *integrale* tekst van deze bronnen uitgeven ? Het is niet evident. De professoren Strubbe en De Smidt hebben destijds de voorkeur gegeven aan korte analyses voor de processen van de Grote Raad van Mechelen, met de bijhorende data en namen, en dat bewees en bewijst enorme diensten. In dit computertijdperk denkt men veeleer aan databanken met prosopografische gegevens, mooi gestockeerd via een slimme software, die toelaat creatief te consulteren op basis van de naam, of van de datum, of van de stad, of nog gesofistikeerder door een combinatie van twee of drie vragen. Toch blijft bij een dergelijke ontsluiting van de bron een nadrukkelijk gevoel van honger bestaan. Ze biedt namelijk geen kwalitatieve informatie, geen kontekst. Ze laat de gebruiker niet toe te oordelen welk proces een routine-zaak is, welk ander proces daarentegen een goudmijn bevat van uitspraken over schuld en onschuld, welk proces onthullende dialogen bevat tussen rechter en verdachte die reveleren welke opinies de tijdgenoten hadden over misdaad en zonde, over het gewicht van het misdrijf, over menselijke relaties, over de positie en de rechten van ouders, kinderen, partners, een goudmijn kortom voor mentaliteitstudie.

We hebben dus tenminste twee types van ontsluiting nodig, een meer kwantitatieve voor de seriële bronnen (voorbeeld : de zogenaamde universiteits-matrikels, die ons de inschrijving van studenten leveren, met studieduur en studierichting aan universiteiten, en waaruit we de intellectuele backround van de politieke en sociale elites kunnen achterhalen), en daarnaast het kwalitatieve type van tekstuitgaven, waarin integrale teksten worden geboden met hun integraal discours, die ons toelaten een intellectuele of affectieve gedachtengang te volgen, die ons de motieven van handelen van historische personages aan de hand doen. Het eerste is een reductie van massa's documenten, die worden herleid tot een efficiënte en eenvoudig consulteerbare tabel. Meestal is de keuze hier eenvoudig : een thema, een periode, een type van informatie. Het tweede type van editie (integrale teksten) heeft geen grenzen, is een subjectieve keuze, die echter door de uitgever moet worden verdedigd en aangetoond. Niemand twijfelt er aan dat men (zoals collega Van Caenegem het deed) het dagboek van Galbert van Brugge moest uitgeven, als unieke bron van een ooggetuige die dramatische gebeurtenissen meemaakte. Maar moet men procesteksten over misdaden uitgeven, of brieven van Talleyrand, of notarisacten uit de 14de eeuw ? Hier zal het een selectie moeten zijn uit de eindeloze overvloed, maar wat en hoeveel ?

Ook de economische factor speelt mee : de budgetten van de wetenschappelijke uitgever, en vooral het spel van vraag en aanbod. Welke bronnen wenst het wetenschappelijk publiek te kopen ? Sommige instituten in het buitenland, zoals de *Monumenta Germaniae Historicae* te München en de *Académie des Inscriptions et Belles Lettres* te Parijs, hebben de keuze van wat moet worden uitgegeven zelf gemaakt, als één groot plan, door niets van buiten af beïnvloed. Het oogt mooi, het is planmatig en rationeel. Maar het heeft een prijskaartje, want ze moeten opdrachten geven aan bezoldigde medewerkers, die daar een beroep aan hebben, maar vaak eindeloos traag en perfectionistisch werken. In Nederland bestaan enkele merkwaardige voorbeelden daarvan. De visitatiecommissie die in Nederland vorig jaar de sector van de tekstuitgaven doorlichtte op haar efficiëntie en nuttigheid heeft daar zeer kritische voetnoten bij geplaatst. De Koninklijke Commissie voor Geschiedenis bewandelde terzake steeds een dubbel spoor : ze maakte enerzijds planmatige reeksen, zoals de Akten van middeleeuwse vorsten opgezet door H. Pirenne, maar ze liet ook altijd ruimte voor spontaan aanbod van individuele vorsers, die teksten hadden verzameld in het kader van een doctoraat of van een persoonlijke interesse. Het voordeel is dat deze laatste manuscripten steeds gratis worden aangeboden, en dat er een balans ontstaat tus-

sen een gestructureerd editiepakket en een ietwat chaotisch gedeelte, dat vaak onverwacht boeiende types van documenten aan het licht bracht, waaraan de wijze mensen van de Commissie anders wellicht nooit zouden gedacht hebben. Om de anarchie te vermijden dient er natuurlijk over gewaakt te worden dat uit het aanbod het nuttige en het zinvolle wordt onderscheiden.

Wat bracht de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis er nu in de praktijk van terecht? Heeft ze een politiek? Ik beperk me tot de recente productie. Er werden inderdaad planmatige reeksen opgezet met een zeker succes: de oorkonden van de middeleeuwse vorsten, de inschrijvingen van de universiteit van Leuven (de zgn. matrikels), de oudste stadsrekeningen, de notulen (handelingen) van de volksvertegenwoordingen van het Ancien Regime (in feite enkel de Staten van Vlaanderen). Waarom genieten deze soort bronnen de voorkeur boven zoveel andere? De ratio is hier vrij simpel. Specifiek over de stadsrekeningen handelt mijn collega uit Groningen, Remi van Schaik, wiens uitstekend doctoraat over dit thema liep¹. De genoemde reeksen hebben gemeen dat ze een soort van consultatiebank vormen voor talrijke historici die zich met de meest uiteenlopende onderwerpen bezig houden. Neem nu studentenmatrikels. Lijsten van studenten te Leuven, met hun studie-curriculum, met hun identificatie via indices. Wie aan wetenschaps- of kunstgeschiedenis doet heeft ze nodig. Wie een studie beoogt van de politieke top in de 15de - 16de eeuw heeft ze nodig. Wie de stedelijke bestuursapparaten behandelt heeft er nood aan, want de stadspensionarissen zijn er in te vinden. Voor de studie van welkdanige sociale groep ook is het zinvol de vraag van de intellectuele background te stellen en geven de matrikels de sleutel. Ik vergat de studie van de geneeskunde en van de volksgezondheid. Ik hoop dat mijn confrater Claude Bruneel zijn plan kan uitvoeren om de matrikels van de medische studenten uit te geven, want zij zullen op dit vlak onschatbare informatie opleveren. De reeksen met de vorstelijke oorkonden en de notulen van de middeleeuwse parlementaire instelling van de Staten hebben een zelfde breed spectrum van informatiegehalte: de vorsten (de centrale staat) en de middeleeuwse volksvertegenwoordigingen interesseerden zich aan quasi alle *choses de la vie*, politieke, sociale, economische, militaire, realiteiten. Wim Blockmans publiceerde een paar jaar geleden de periode van 1419 tot 1438, en thans is in de K.C.G. het laatste stuk over de jaren 1435-1467 in druk, zodat eerlang de reeks voor de hele Bourgondische periode zal zijn uitge-

1 Zie de tekst hierna, infra p. 144-162.

geven. Maar voor deze twee reeksen biedt de editie een interessantere meerwaarde : het zijn reconstructies van een administratieve geheugen, van een vorm van registratie van de politieke besluitvorming, die misschien ooit heeft bestaan, maar in elk geval niet bewaard bleef. Ooit hielden de Vlaamse steden misschien wel registers bij met hun besluiten en rapporten over hun vergaderingen. Maar ze zijn er in elk geval thans niet of niet meer. De editie is de reconstructie van een verloren boek, maar verzameld uit tientallen rekeningen van steden en overheden die deelnamen aan dit parlement. Hier levert de editie een significante meerwaarde op, omdat de gegevens verspreid zitten over tientallen archieven en honderden registers. Hier zijn tijdwinst en heuristisch voordeel voor de gebruikers evident : slechts het samenbrengen van rekeningen van Gent en Brugge over een zelfde parlement van de Staten laat toe een onduidelijke tekst in de ene rekening te identificeren aan de hand van de andere passus die explicieter is. Het gaat om het samenbrengen van stukjes van een puzzel.

De ratio van de vele eenmalig aan de Commissie aangeboden handschriften is van een geheel andere aard. Dit is een heel dispaaraat wereldje. Het kan gaan om licentiaten of doctors die in bijlage van een betoog honderd oorkonden toevoegden als bewijsstukken. Of om verlichte, en veelal verdienstelijke liefhebbers, die een pracht van een onuitgegeven briefwisseling van een politicus of diplomaat ontdekten. Hier is het zaak voor de Commissie om een strenge selectie door te voeren. Wat zijn criteria van nuttigheid voor de Wetenschap? In de praktijk heeft de Commissie vooral interesse betoond voor : ten eerste, bronnen die in een ver buitenland worden bewaard ; zo is nu een Russische onderzoekster mevr. Namozova, samen met J.L. de Paepe bezig om de archivalia van belang voor onze geschiedenis die sinds Jeltsin vrijgekomen zijn in de KGB-reserves te analyseren in een thematisch overzicht van beschikbare archivalia ; ten tweede, bronnen die dispaaraat worden bewaard in vele archieven ; ten derde, en vooral, stalen van bronnentypes die vooralsnog onvoldoende onder de aandacht werden gebracht, en waarvan de uitgave de ogen kan openen van een groot aantal onderzoekers, als een nieuw aan te boren ader in de historische discipline. Wat betekent dat laatste concreet ? Het kan gaan om unieke en nieuwe informatie zoals : vroege sporen van de werking van hoogovens en de sociale aspecten, zoals de omvang van de energie-kosten in de productie van de Luikse metaalindustrie in 1540. Of om een bron die het behandelen van nieuwe thema's toelaat ; zoals de zopas door mevr. M. Vleeschouwers-Van Melkebeek bij de K.C.G. uitgegeven rekeningen van de officiaal van Doornik uit de 15e eeuw. Het nut is hier evident : vooreerst zijn

er niet zoveel rekeningen bewaard, ten tweede zijn ze een schakel in een internationaal project geleid door prof. Ch. Donahue van Harvard over de rol van kerkelijke rechtbanken, wat een internationale interesse voor de uitgave garandeert, ten derde bieden officiële rekeningen niet enkel informatie voor specialisten van kanoniek recht en van de praktijk van de kerkelijke rechtspraak, maar nog veel meer voor wie is geïnteresseerd in de criminaliteit, in het seksueel gedrag en in de huwelijksituatie van de laat-middeleeuwse burgers. Problemen rond verloving, huwelijk, scheiding van tafel en bed, overspel, verkrachting, concubinaat en sodomie, zijn op elk folium ruimschoots aan de orde. Zelfs de geweldcriminaliteit komt merkwaardigerwijze in deze rechtbank vaak voor. Doordat deze rekeningen en de *index rerum* hierop in het Latijn zijn gesteld, is deze uitgave toegankelijk voor een ruim internationaal publiek, dat is geïnteresseerd in kerkelijke rechtspraak, familie-studie en mentaliteitsgeschiedenis. Toch stopt de Commissie na de drie uitgegeven banden. Mevr. Van Melkebeek had nog veel meer transcripties klaar voor latere jaren. We houden haar tegen. Omdat het nooit de bedoeling kan zijn het hele budget van de Commissie aan één type bron te spenderen. We wilden dit type ontsluiten. En dat is gebeurd. De uitgave is suggestief bedoeld. Ze demonstreert een methode, duidt een nieuw pad van onderzoek aan. Zoals de h. Weemaes een paar jaar geleden het nut van een andere bron reveleerde : de visitatie-verslagen van een Gentse bisschop uit de 17de eeuw, en M. Cloet die van een 18e eeuwse Leuvense deken. Diverse types van ego-documenten, zo populair sinds de Annales golf III haar een ere-status gaf, kregen een ruim aandeel, maar wel met een specimen van telkens een andersoortig type : de memoires van een politicus uit de Hollandse tijd (uitgegeven door Luc François), de getuigenis van prof. Calembert over zijn verblijf in het Duits concentratiekamp Flossenburg (uitgegeven door Gie Vanden Berghe en J.L. Kupper), de boeiende getuigenis in epistolaire vorm van een 19e eeuwse Canadees in België, luciede externe observator van het Belgisch bestel, de brieven van een Oostenrijks gezant in het prinsbisdom Luik eind 18de eeuw. De recente uitgave van vooral Brugse notarisakten, tussen 1280 en 1452, door Jim Murray (m.m.v. M. Oosterbosch en mijzelf) is een ander staal van suggestieve editie : ze wil de waaier van diplomatische vormen demonstreren die deze 'publieke instrumenten' kunnen aannemen, maar vooral de rijke verscheidenheid van behandelde onderwerpen. De akten blijken cruciaal te zijn voor de diplomatieke acties van de graaf van Vlaanderen in zijn relaties met de Franse koning, met de paus en met diverse bisschoppen, voor huwelijks- en erfenisregelingen in de Vlaamse *high society*, voor de vredesonderhandelin-

gen tussen Vlaanderen en Frankrijk, voor toestanden in hogere en lagere kerkelijke kringen, maar ook voor economische en sociale problemen rond tollens, schulden van de stad Brugge bij Italiaanse kooplieden uit Firenze en bij de beroemde bankiers Crespin uit Atrecht, voor stichtingen te Brugge door Engelse handelaars.

Soms is het aanbod van een handschrift aan de Commissie al te copieus. De hh. B. Bernard en P. Lierneux ontdekten in de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag drie handschriften van Georges-Joseph Gérard, die een vervolg vormen op het belangrijke informatiekanaal dat het zogenaamde *Journal des Troubles* van Gérard, bewaard in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel, is voor de geschiedenis van de Zuidelijke Nederlanden van 1790 tot 1795. De Commissie besliste, gezien de enorme omvang van het geheel (vele honderden blz.), de eigenlijke tekstuitgave te beperken tot 400 bladzijden, maar voorzien van een gedetailleerde index en vergezeld van een CD-Rom die het geheel van de tekst van de vier handschriften zou bevatten.

En zo komen we tot dat ander voorbeeld van computer-uitgave door de KCG : de 'Nieuwe Wauters', het kritisch, in digitale vorm gebrachte repertorium van de uitgegeven en onuitgegeven oorkonden in de Zuidelijke Nederlanden van vóór 1250, dat eerlang zal verschijnen onder de naam *Thesaurus Diplomaticus*. Aanvankelijk werd gedacht aan een klassiek gedrukt repertorium. Maar toen we er mee startten in het midden van de jaren 80 was het uur der digitalisering voor repertoria definitief geslagen en werd, met de hulp van een BTK-groep van vier universitair, overgeschakeld naar het invoeren van de oorkonden-analyses in de computer. In 1989 werd een eerste experimentele uitgave geproduceerd, in de vorm van microfiches en van indices in klassieke gedrukte vorm. Van meet af aan leefde bij de initiatiefnemers echter de hoop een digitale publicatie te produceren. In de afgelopen zes jaar werd door de inzet van Ph. Demonty, en door de hechte samenwerking van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis en de h. Paul Tombeur van Cetedoc (Louvain-la-Neuve), en van de Vakgroep middeleeuwen aan de Universiteit Gent, die beschikt over een quasi volledige collectie foto's van originelen van vóór 1225, de redactie van de digitale databank van de oorkonden uit de Zuidelijke Nederlanden van vóór 1200 afgesloten. In januari 1996 werd een akkoord bereikt voor het invoeren van de diverse bestanddelen in een geïntegreerd consultatiesysteem, en met de uitgeverij Brepols om deze databank in de vorm van een CD-Rom wereldwijd aan de geïnteresseerde wetenschappers aan te bieden, hetgeen in het najaar van 1996 zal geschieden. De CD-Rom zal drie databanken omvatten : één met moderne, kritische analyses van elke oorkonde, één met de integrale tekst van de oorkonden (althans van

een groot aantal daarvan), tenslotte één met de digitaal gestockeerde foto's van de originelen. De originaliteit en uniciteit van de editie is precies dat een geïntegreerde consultatie mogelijk wordt. De technische oplossing voor het polyvalent raadplegen van de diverse databanken werd gevonden. Men kan de analyses opvragen door te vertrekken van volgende elementen : datum, oorkonder, plaats van redactie, destinataris en tekst van het regest. Een eenvoudige memento-toetsbediening zal toelaten over te gaan van de analyse naar de integrale tekst van de oorkonde, evenals naar de fotografische databank die het beeld van het origineel weergeeft. Door te vertrekken van de databank teksten (patrimonium van het *Dictionnaire du latin médiéval*), kan men een woord of een combinatie van woorden opvragen. Deze zullen verschijnen met een verwijzing naar de analyse. De memento-functie zal toelaten tijdelijk, via deze referentie, te verspringen naar de documentatie-bank, waar men alle informatie over de betreffende tekst zal vinden (kritiek van de datum, kommentaar over de authenticiteit, referenties naar archieven, naar uitgaven en naar kritische studies), om nadien, op even eenvoudige wijze, terug te keren naar de teksten, om de raadpleging verder te zetten. De consulteerbaarheid van de integrale teksten bezorgt de Nieuwe Wauters een inhoudelijke meerwaarde tegenover de oude Wauters ; in de 19de eeuwse versie werd in de regesten overwegend of exclusief aandacht geschonken aan de politieke en institutionele informaties in de oorkonden ; thans zijn ze zo opgesteld dat ook de onderzoekers in de economische en sociale geschiedenis, historische geografie en agrarische ontwikkelingen, en in de mentaliteitsgeschiedenis, aan hun trekken komen. Ook de filologen vinden hier een goudmijn van toponiemen, antroponiemen en oude technische termen. Het inschakelen van gedigitaliseerde foto's betekent dat de nieuwe Wauters ook de paleografen en de diplomaten zal kunnen bekoren.

Laat ik tenslotte een concreet idee bieden van de preciese omvang die de databanken in de CD-Rom versie van de *Thesaurus Diplomaticus* eerlang zullen hebben. Het gedeelte documentatie zal 13.000 analyses van oorkonden van vóór 1200 bevatten. Het deel *integrale teksten* zal voorlopig 6500 documenten in-extenso bevatten, samen goed voor 1.672.000 woorden, of 16 boekdelen in 4°. Het is de bedoeling ook de andere helft van de teksten integraal in te voeren. De paleografische databank (uiteeraard enkel voor de in origineel bewaarde oorkonden) zal 3000 oorkonden van vóór 1200 betreffen. Een deel van het invoer-werk voor de oorkonden uit de jaren 1200 tot 1250 is inmiddels ook geschied : de databank bevat reeds analyses (regesten) voor 11.788 oorkonden voor 1200-1250,

hetgeen kan worden beschouwd als zowat de helft van het potentiële geheel.

Ik moge besluiten : de KCG cultiveert een pluralisme van uitgavevormen (klassiek gedrukt boek, naast CD-Rom) in functie van de efficiëntie en de functionaliteit van de ene of de andere vorm ; ze cultiveert zowel het voortzetten van planmatige reeksen als het uitgeven van eenmalige case-edities, die prototype zijn om het nut van een type bron in het licht te stellen ; de KCG denkt nog steeds aan klassieke tekstedities, maar ook aan repertoria (nieuwe Wauters), aan overzichten van voor ons verleden nuttige buitenlandse archieffondsen (Moscou, Tsjechië, Spanje) en werkinstrumenten (heruitgave handboek chronologie van Strubbe - Voet, en cartografische edities). Dit was een terugblik op de activiteiten van de oude dame van 162 jaar oud die de KCG is. Haar activiteiten na het jaar 2000 zullen zonder twijfel niet de minste gelijkenis meer vertonen met degene die ik u mocht schetsen. Maar dat is het boeiende van ons vak : het verleden keert altijd terug, maar wel anders.